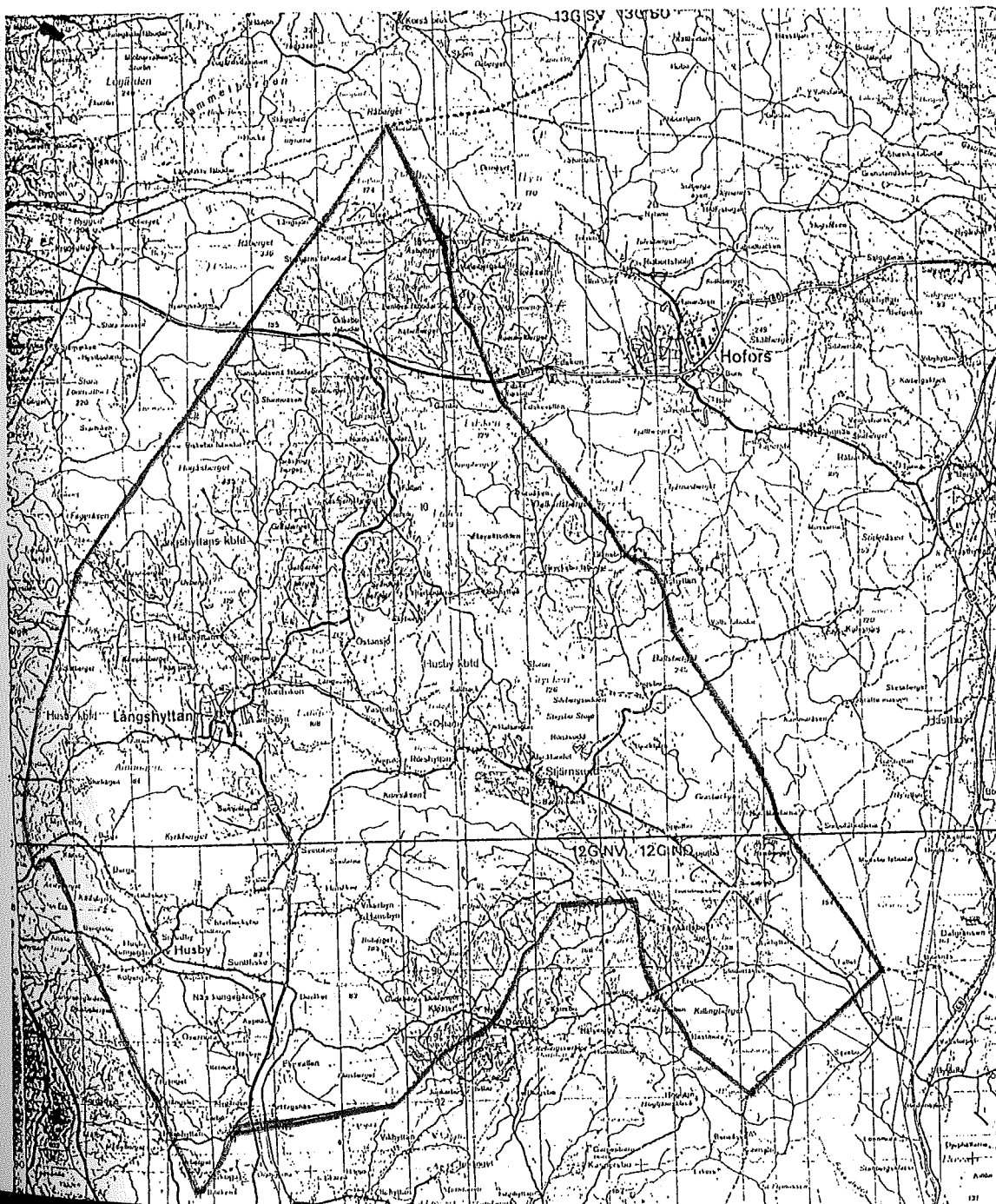

GLIMTAR UR HUSBY SOCKENSKOGARS HISTORIA

Uppsats i ämnet skogshistoria

Peter Andrèasson 1995

Inledning

I sydöstra Dalarna ligger Husby socken. Den ingår numer i Hedemora kommun och utgör dess nordliga del. Socknen är ett stycke vackert, och typiskt mellansvenskt landskap. I den södra och sydvästra delen slingrar sig Dalälven på väg ner mot havet. Detta område präglas till stor del av jordbruksbygd med sina rötter långt tillbaka i tiden. Flertalet av socknens invånare bor i detta område som sträcker sig upp mot Långshyttan och Stjärnsund. Norr om dessa orter tar så de milsvida skogarna och de stora sjöarna, Edsken-Fullen-Grycken, vid. Det är i huvudsak i dessa skogsnejder vi ska röra oss i denna skogshistoriska tillbakablick.

Jorden och skogarna har naturligtvis här som på många andra håll spelat en stor roll för folks möjligheter att få sin utkomst, men ändå är det kanske mest järnhanteringen i dess olika former, som historiskt har satt störst prägel på bygden.

1400 och 1500 talet.

Redan i början av 1400 talet fanns det små hyttor vid strömmarna i Hienshyttan och Långshyttan. Vid Kloster anlades 1486 ett munkkloster som kom att få flera hyttor i sina ägor. Detta kloster var vid den tiden beläget i en trakt med inte bara god tillgång på viktig vattenkraft, utan också med tillgång till stora vidsträckta skogar. Närheten till Garpenbergs gruvor (ca 10 km.) kommer senare att få viss betydelse för verksamheten i Kloster.

I skogsbygden finns vid den här tiden ännu ingen egentlig bebyggelse och den mänskliga påverkan på skogen får antas vara ringa.

1600 talet

När detta sekel ännu var mycket ungt kom de första finnarna till Väderbacken i socknens norra del, som dåför tiden var kronoallmänning. Med konungsliga rättigheter och med goda kunskaper om bl.a. svedjebruk skulle dom "bland oländiga berg och väglös ödemark" bryta nytt land. Vissa regler fanns inskrivna i kungabreven, som i viss mån kringskar nybyggarnas utbredning bl.a. fick finnarna "ej fälla mer skog än vad som behövdes för sina utlagor" och "ej bergsbruken och bolbyarna för när". Vid denna tid då finnarna får möjlighet att ta denna del av storskogen i besittning är ved och kolbehovet i Falu Koppargruva synnerligen stort. Idag färdas man de 30 km. mellan Väderbacken och Falun på en halvtimme, men på 1600 talet synes det vara en alltför lång och besvärlig väg att transportera kol.

Vid seklets slut omprövas bl.a. nybyggarnas och hyttornas

utbredning med anledning av att kronan ville försäkra sig om att skogarna skulle få höra de "ädlare" verken till. Man bestämmer 1688 att bl.a. Kloster ska läggas ned och dess skogar ska vara tillgängliga för Garpenbergs gruva. Vidare fick två finnfamiljer i Bastmora (ca 6 km. från Garpenberg) packa ihop och försvinna, eller som myndigheten uttryckte det "utan lösen ödeläggas". Finnarna på Väderbacken fick dock sitta kvar i orubbat bo.

1700 talet

År 1700 anlägger en herre vid namn Christofer Polhammar, senare adlad Polhem, ett manufakturverk vid sjön Gryckens södra strand. Detta är början på en industri som med tiden, efter vissa företagsförändringar, blir socknens största skogsägare.

Under detta sekel blir "storskogen" föremål för flera utredningar med avseende på ägar- och nyttjanderättigheter. Det är tydligt att allt fler av socknens skattlagda invånare använder den gemensamma, odelade skogen för sitt behov av skattekol och husbehovsvirke samt för fäbodrift. Folkmängden uppgick år 1750 till 3310 pers. varav 1507 var män. Huvudsakligen var människorna alltjämt bosatta i socknens södra delar. Några ytterligare gårdar har anlagts i ödemarkerna, så förutom Väderbacken finns skattlagda torp vid Ålängsvall, Fullen och Galnbo.

Den skattesats som "tillerkändes" Väderbacken vid en avvittring av sockenallmanningen omfattade knappt 15 stigar kol (1 stig=1,76 m³). För varje kolstig i skatt fick skattetorpen, sig tilldelat, 10 tunnland (=4,5 hektar) av sockenallmanningens mark. 10 tunnland eller 4,5 hektar skulle alltså bära skattebördan: en kolstig motsv. knappt 2 m³ kol. Vid ett bedömt 30%-igt kolutbyte krävdes således omkring 7 m³ ved för att fylla en kolstig. Utöver skattekolens fanns också möjlighet att kola till försäljning s.k. avsalukol. Men man kan nog anta att kronan, då som nu, lät skatten utgöra en väsentlig del av den samlade inkomsten. Intressant är att notera kolets stora betydelse, det var detta som var skattelagt, inte timmerskogen eller några andra skogens produkter. Timret hade inget större kommersiellt värde vid denna tid, "hvarför endast såmycket högs som fordrades till byggnader och andra behof".

1800 talet

Man fortsätter med arbetena med att skifta sockenallmanningar, och då delning på den största allmanningen är färdig år 1809 kan man urskilja några större skogsägare nämligen Klosters bruk samt Stjärnsunds bruk. Dessa båda bruk hade inköpt rättigheterna till allmanningsskogen från hemman i socknen. Finnarna i Väderbacken fick detta år (1809) sin areal fastställd till 323 tunnland (145 ha) och det ansågs ungefärligen motsvara den areal man tidigare brukat.

En sockenallmanning belägen mellan, och öster om Edsken

och Fullen är än idag under sockenallmännings-styrelsens administration. Denna allmänning omfattade år 1860 omkring 315 ha, och vid en skogsindelning samma år uppskattade jägmästare Y.A. Segerdahl virkesförrådet till drygt 50 000 m³, vilket gör ca. 160 m³/ha. Denna skog anses vid denna tid som en av socknens bäst behållna skogar. Särskilt anmärkningsvärt är detta förhållande med tanke på skogens belägenhet. För blott någon kilometer över isen ligger Silfhytteå, där det under 1700 och 1800 talet legat såväl en kolförbrukande masugn som ett mindre sågverk.

Detta århundrade innebär flera ingrepp som kommer att få betydelse för skogen. De första vägarna letar sig fram från bl.a. Långshyttan upp mot Ängelsfors. På 1850 talet dras en järnväg från Falun till Gävle genom socknens nordligaste trakt. Anslutande till den nya järnvägen bygger Klosters bruk i början av 1870 talet en transportled som består i en hästjärnväg (!) från Borns station ner till Ängelsfors, därefter med pråm över de stora sjöarna, sedan via Stjärnsund en hästjärnväg igen, för att sedan avsluta med pråm över Bysjön-Lången fram till brukets anläggning i Långshyttan. Under ca 20 år transporterades på denna led såväl järn- som stålprodukter från både Långshyttan och Stjärnsund. År 1892 ersattes denna transportled med en smalspårig järnväg från Stjärnsund till Byvalla, därifrån kunde man, efter omlastning, ansluta den nybyggda stambanan.

Denna uppbyggnad av infrastrukturen, som "öppnar" upp skogarna, samtidigt som dessa får ett större ekonomiskt värde genom möjligheter att få avsättning för timret medför, som nämnts ovan, betydande ingrepp och avverkningar i området. Stora kalavverkningar utbreder sig nu speciellt på brukens skogar, men det är också här på bruksskogarna man finner de första skogsvårdande insatserna i form av sådder och planteringar. Ofta blandade man i lärk-frön som ett bevis på att den nya skogen uppkommit genom kultur.

Det är inte bara skogen i sig som ändrat karaktär genom åren. Även inom den högre faunan har förändringar skett. Björnen var talrik i socknens norra skogrika marker, år 1842 beslutades om skottpengar om 100:- för varje skjuten björn i socknen. Ännu vid 1800 talets slut anträffas björn ganska allmänt i skogarna, i synnerhet kring fåbodarna. Vargen är däremot sällsynt kring sekelskiftet och lodjur förekommer sparsamt. Flera älgar faller varje år och är inte längre sällsynta. Rådjur finns blott i något enstaka exemplar och då i jordbruksbygden. Två arter som idag är ytterst sällsynta men som fanns runt senaste sekelskiftet är igelkott och utter. Hassel förekommer, då som nu, ytterst sparsamt i de södra delarna, men det finns ändå en notering av hassel på en lokal i skogsbygden. Undertecknad kan så här hundra år efter den gamla noteringen intyga att hasselbuskarna lever och frodas där dom står i sitt sydväxtberg.

1900 talet

År 1934 förvärvades Stjärnsund jämte större delen av Klosters Aktiebolags skogs- och lantbruksfastigheter av AB Stjärnsunds Bruk, som 1950 förvärvas av Korsnäs AB. Dessa är nu, med drygt 18 000ha skog, socknens största skogsägare.

Skogarnas brukande har fortsatt med ett än mer intensivt nyttjande. Dikningar och gynnande av tall och gran på lövträdens bekostnad är några faktorer som medverkat till den omdaning av landskapet som uppmärksammats under senare tid. Återigen kan man höra röster om att skogen håller på att ta slut. Denna gång avses naturligtvis inte kolyden, utan nu handlar det mer om hoten mot mångfalden i våra skogsekosystem. Mot den bakgrunden arbetar nu flera skogsägare i socknen med s k ekologisk landskapsplanering, ett instrument att använda för att återskapa en del av de strukturer och processer som tidigare var allmänna i våra skogar.

Referenser

- Carlsson, Joh. (1899). Husby socken i Dalarne förr och nu. Hedemora.
- Örnulf, Tigerstedt. (1957). Fagerstabrukens historia. Almqvist & Wiksells, Uppsala.
- Sundell O., Stjernquist O. (1987). Stjärnsund, det gamla polhemsbruket i Dalarna. Dalarnas museums serie av småskrifter 49: 5-18. Grycksbo.
- Återskapelseberättelsen (1995). Boken om det nya skogsbruket. Utgiven av Korsnäs AB. Gävle.